

D.J. Hessing & P.J. van Koppen (2002) Straffen. In: P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H. Merckelbach & H.F.M. Crombag (red.), *Het recht van binnen: Psychologie van het recht* (pp. 947-961). Deventer: Kluwer

Straffen

Dick J. Hessing
Peter J. van Koppen

‘Men moet misdadigers niet in de eerste plaats straffen, maar men moet vooral proberen hen te veranderen’ is een stelling waarmee in 1970 nog 72% van de respondenten het eens was.¹ Sindsdien is de criminaliteit fors toegenomen.² Tegelijkertijd is ook de houding tegenover straffen in ons land veranderd. In 1996 kon de stelling nog slechts rekenen op de steun van 47% van de respondenten. Inmiddels is, door de Dutroux-affaire, zelfs een meerderheid van de bevolking voor de doodstraf.³ Straffen is weer in.

Tot voor kort werden straf en het strafrecht echter als een *ultimum remedium* beschouwd. Straffen werkt niet al te best, zo werd ons de afgelopen decennia geleerd. Gevangenisstraf houdt de crimineel slechts tijdelijk van zijn misdrijven af. Dat werkt zo slecht, dat criminologen als Hulsman in het verleden voorstelden het strafrecht maar geheel af te schaffen.⁴ De boodschap van Hulsman en andere abolitionisten is verstomd. Er wordt gestraft als nooit tevoren; zodanig zelfs dat er veel cellen bijgebouwd moesten worden. Nederland heeft ook een inhaalslag gemaakt in vergelijking met ander Europese landen. In 1980 bedroeg in ons land het aantal gedetineerden per 100.000 inwoners 23, terwijl in landen als België, Frankrijk, Duitsland, Engeland en Wales, Denemarken, Zweden en Italië dat gemiddeld 68 gedetineerden waren. In 1997 was het aantal gedetineerden bij ons gestegen naar 87, terwijl in de omringende landen gemiddeld 84 mensen gedetineerd waren.⁵ Inmiddels neemt Nederland met zijn aantal gevangenen en zijn voorkeur voor gevangenisstraffen in plaats van boetes en taakstraffen in vergelijking met West-Europese landen en Canada en Amerika een middenpositie in.⁶

De overheid heeft het bestrijden van het kwaad van de criminaliteit in dermate mate aan zich getrokken dat men het ‘als bijna vanzelfsprekend [aanvaardt] dat het de taak van de overheid is erover te waken dat iedereen gezond, schoon, lang en op een hoog niveau van intellectuele en culturele ontwikkeling leeft en werkt.

1. Zie Sociaal en Cultureel Planbureau (2002).
2. Tussen 1960 en 1999 is het totale aantal geregistreerde misdrijven bijna vertienvoudigd: van 132.000 in 1960 tot bijna 1.3 miljoen in 1999. Zie B.J.M. Engelhard, Huls, Meijer & Van Panhuis (2000, p. 45).
3. Zie Van Koppen & De Vette (1997) en Van Koppen, Hessing & de Poot (2001).
4. Zie bijvoorbeeld L.H.C. Hulsman (1968).
5. Ministerie van Justitie (2000). Overigens geven Huls, Schreuders, ter Horst-van Breukelen & van Tulder (2001, p. 405) andere cijfers; zij komen uit op 75 gevangenen per 100.000.
6. Besserer (2001). In 2001 was het aantal gedetineerden in Amerika 690 op 100.000 inwoners. Zie A.J. Beck, Karberg & Harrison (2002).

Al deze ontegensprekelijke waardevolle dingen worden graag als absolute waarden voorgesteld.⁷ Aldus beschrijven Crombag en Van Dun de rol van de overheid in het huidige tijdsgewricht.⁷ Het strafrecht speelt daarbij, ondanks alles wat wij leerden van Hulsman, een centrale rol. Het strafrecht is op die manier verworpen van uiterste redmiddel bij ontsporingen naar, zoals Hans Boutellier het noemt, *urgent* strafrecht; strafrecht dat ervoor is om de sociale orde vorm te geven.⁸ Het strafrecht is een instrument geworden om onze maatschappij te reguleren. De sociaal ordenende functie van het strafrecht past in wat Boutellier noemt de *veiligheidsutopie*. Het strafrecht is op die manier geen uiterste redmiddel meer, maar een centraal instrument in het utopische verlangen naar een schone, ordelijke en veilige samenleving.

Een belangrijke vraag is derhalve of straffen helpt. De abolitionisten beantwoordden die vraag ontkennend; psychologen zullen die vraag in het algemeen bevestigend beantwoorden, maar daar onmiddellijk aan toevoegen dat het effect van straffen mede afhangt van de omstandigheden waarin gestraft wordt. In dit hoofdstuk zullen wij de vraag trachten te beantwoorden wat die omstandigheden dan wel zijn.⁹

Waarom we straffen

Waarom wordt er gestraft, waarom willen wij iemand leed toevoegen en – wellicht nog belangrijker – waarom wordt er gedreigd met straf? Straf is een van de belangrijkste manieren om bepaalde gedragingen te onderdrukken.¹⁰ Met straf wordt getracht deviant gedrag – dat wil zeggen gedrag dat een bedreiging vormt voor de lichamelijke, materiële of sociale belangen van anderen – af te schrikken en daarmee te voorkomen.¹¹

7. Citaat uit Crombag & Van Dun (1997, p. 255).

8. Zie Boutellier (2002).

9. Het beleid dat de overheid zou moeten voeren om effectief criminaliteit te bestrijden, wordt besproken in het volgende hoofdstuk.

10. Het straffen kan formeel met zeven kenmerken worden omschreven: (1) Straffen veronderstelt een vorm van leedtoediening die onaangenaam wordt gevonden door degene aan wie het leed wordt toegevoegd; (2) dit leed wordt met opzet en met reden toegevoegd aan de ontvanger; (3) zij die het leed toevoegen, worden geacht het recht daartoe te hebben; (4) de reden voor de leedtoevoeging is een handeling of het nalaten van een handeling waardoor een inbreuk ontstaat op een wet, regel of gewoonte; (5) de persoon aan wie leed wordt toegevoegd heeft een vrijwillige rol gespeeld in de overtreding, althans, daar gaat degene die straft vanuit; (6) de reden die de oplegger van de straf heeft voor de leedtoevoeging is gelegen in de rechtvaardiging van de straf; en (7) of een handeling een straf is of niet wordt bepaald door de overtuiging en de intentie van de persoon die opdracht geeft tot de straf, en niet door de overtuiging en intentie van degene die de straf ondergaat. Zie N. Walker (1991, pp. 1-3).

11. Honderich (1970, pp. 52 e.v.), N. Walker (1991, pp. 11. e.v.) en van den Haag (1975, pp. 10-12). De theorie van de afschrikking is geworteld in het filosofisch utilitarianisme dat de mens ziet als een 'profit maximizer, that is, a calculator of profit from estimates of gain and cost resulting from the projected act.' Zie Geerken & Cove (1975, p. 497) en Becker (1968). En voor mensen die op basis van een kosten-batenberekening het criminele alternatief prefereren, moet door middel van straffen de kosten-kant worden verhoogd, zodat de keuze verplaatst wordt naar legitieme opties.

Aan het straffen wordt in de juridische doctrine vier functies toegedicht.¹² In de eerste plaats wordt geprobeerd toekomstige misdrijven onmogelijk te maken door de daders uit de samenleving te verwijderen. Ten tweede hebben straffen een afschrikwekkende werking. De afschrikwekkende werking wordt meestal nader uitgesplitst in generale en specifieke afschrikking, terwijl generale afschrikking ook wordt onderverdeeld in absolute en restrictieve afschrikking.¹³ Onder generale afschrikking verstaan de remmende werking die uitgaat van strafmaatregelen op andere personen dan de te straffen crimineel. Dat is de zogenaamde normstellende en normbevestigende functie van de strafrechtspleging. Specifieke afschrikking verwijst naar het effect dat strafoplegging verondersteld wordt te hebben op het latere gedrag van het gestrafte individu. Het onderscheid tussen absolute en restrictieve afschrikking is gelegen in de aard van het remmende effect van strafmaatregelen op een individu: absolute strafmaatregelen weerhouden het individu van een misdrijf telkens wanneer hij dat overweegt, terwijl beperkende straffen het aantal misdrijven verminderen dat een individu anders zou plegen. Volledigheidshalve vermelden we tenslotte nog de gedeeltelijke afschrikking, de afschrikking die uitgaat van strafmaatregelen die afhankelijk zijn gesteld van de ernst van de misdrijven.

In de derde plaats worden straffen geacht een moreel opvoedende werking te hebben. Een bestrafte handeling vermindert niet alleen in frequentie, want zo vermijdt de bestrafte toekomstige sancties, maar verwerft ook het karakter van afkeuring.¹⁴ Als deze afkeuring wordt geïnternaliseerd – in iets dat het geweten genoemd zou kunnen worden – dan functioneert de morele werking van straffen ook als afschrikking als er geen risico bestaat om ontdekt of gestraft te worden. Ook bij de moreel opvoedende werking van straffen kan er een onderscheid worden gemaakt tussen een generale en een specifieke werking van de morele opvoeding.

Ten vierde is er dan nog het element van de retributie, de vergelding: oog om oog, tand om tand. Vergelding onderscheidt zich van de andere strafdoelen doordat zij gericht is op het verleden en zich niet bekommert om de toekomst.¹⁵ Vergelding gaat er niet van uit dat de gestrafte leert van de straf. Vergelding vindt haar bestaansgrond in de overweging dat het rechtvaardig is om het misdrijf te vergelden.

Psychologen over straf

Psychologen hebben zich van oudsher bezig gehouden met het bestuderen van het effect van straffen en beloningen op het gedrag. Al in de vorige eeuw defini-

12. Zie voor juridische rechtvaardigingstheorieën van straf onder meer Jörg & Kelk (1998), Beyens (2000), De Keijser (2000) en de hoofdstukken 37 en 44 in dit boek.

13. Commissie Kleine Criminaliteit (1986), J. Gibbs (1975), J. Gibbs (1979), Nagin (1978) en Nagin (1998).

14. 'Crime is held in check not only by the objective risk of punishment but by the subjective sense of wrongdoing.' Zie J.Q. Wilson & Herrnstein (1985, p. 495).

15. Honderich (1970, p. 52) schrijft: 'The retribution theory is often characterized as an account of the justification of punishment which looks to the past. It is contrasted in this with the deterrence theory and also reform theories, which are truly said to look to the future.' Zie ook N. Walker (1991, pp. 22. e.v.) en Tunick (1992, pp. 13 e.v.).

eerde Thorndike – een van de pioniers van de behavioristische psychologie – zijn *Law of Effect* van zowel straffen als beloningen:

‘When a modifiable connection between a situation and a response is made and is accompanied or followed by a satisfying state of affairs, that connection’s strength is increased; when made and accompanied or followed by an annoying state of affairs, its strength is decreased.’¹⁶

Uit Thorndike’s definitie blijkt dat psychologen in die tijd straffen en beloningen als elkaars spiegelbeeld beschouwden, maar dat bleek een misvatting. Bij straffen wordt het individu namelijk iets vreemds aangeleerd, er wordt van hem iets paradoxaals gevraagd:

‘We are teaching the organism a response that is not to be emitted. For punishment must, in a sense, stamp something in before it can eliminate it. When an individual is punished for something, before the punishment can be effective he must have noted and learned what that ‘something’ is (whether or not he is ‘aware’ of this process is unimportant for this argument) and then he must suppress doing that particular ‘something’. Punishment lacks the apparent consistency of reward that stamps something in and encourages the individual to then use it.’¹⁷

Omdat straffen de aanwezigheid van ‘fout’ gedrag veronderstelt, terwijl het gewenste gedrag aanvankelijk niet aanwezig hoeft te zijn geweest, kan het een (straffen) niet worden opgevat als het ander (belonen). Straffen is daarom niet gelijk aan het spiegelbeeld van belonen. Belonen van correct gedrag zou daarom wel eens effectiever kunnen zijn dan straffen ter bestrijding van criminaliteit. Wij komen hierop terug.

Soms is het voldoende om één keer een straf te laten volgen op ongewenst gedrag, maar vaker zullen meerdere sancties nodig zijn om het gedrag te onderdrukken. Straffen kunnen worden gegeven via een bepaald schema, een bestraffingsschema.¹⁸ Met een bestraffingsschema wordt bedoeld de regelmaat waarmee straf wordt opgelegd nadat het verboden gedrag wordt vertoond. We maken daarbij een onderscheid tussen vaste en variabele schema’s. Een vast bestraffingsschema betekent dat straf telkens wordt opgelegd na een bepaald aantal malen dat het verboden gedrag werd vertoond. Men kan aan zo’n schema een cijfer verbinden. Een schema van 1 betekent dat verboden gedrag iedere keer bestraft wordt als het zich voordoet. Een schema van 5 betekent dat men verboden gedrag iedere vijfde keer dat het zich voordoet bestraft. Het valt gemakkelijk in te zien dat het ongewenste gedrag veel eerder stopt als wij straf opleggen met een schema van 1, dan als gestraft wordt met een schema van 5. Naast een vast schema kennen we ook een variabel schema. Het cijfer dat met dit variabele schema is verbonden, geeft dan aan hoe vaak men gemiddeld straft: hoe hoger het cijfer, hoe minder vaak straf.

We proberen niet alleen ongewenst gedrag te bestrijden, maar ook proberen we gewenst gedrag te bevorderen. Dat doen we door gewenst gedrag te belonen.

16. Thorndike (1913, p. 4). Zie ook Thorndike (1898).

17. R.H. Walters, Cheyne & Banks (1972, p. 384). Zie ook N. Walker (1991) en Skinner (1953).

18. Crombag (2000a).

En ook hier kennen we schema's. Beloningsschema's kunnen eveneens vast en variabel zijn. Iedere keer als het gewenste gedrag zich voordoet kan een beloning worden gegeven, het kan ook bijvoorbeeld elke derde keer gebeuren – beide zijn vaste schema's – of het kan gemiddeld één keer in de vijf keer gedaan worden.¹⁹

Psychologisch onderzoek heeft laten zien dat straf een effectieve manier is om ongewenst gedrag te onderdrukken. Het effect van bestraffingsschema's en van beloningsschema's op het gedrag hangt echter onder meer samen met het gebruikte schema en het type (on)gewenste gedrag in kwestie. Straf is vooral doeltreffend als er direct, zwaar en altijd wordt gestraft, dat wil zeggen, met een vast schema van 1, telkens als het verboden gedrag zich voordoet.²⁰

Op die wijze kan veel ongewenst gedrag zo sterk worden onderdrukt dat het op een gegeven moment volledig verdwijnt: er hoeft niet meer te worden gestraft. De gestrafte heeft zich op de een of andere manier eigen gemaakt dat het gedrag inderdaad ongewenst is en er zijn geen externe sancties meer nodig om het gedrag tegen te gaan. Dat gebeurt echter lang niet in alle gevallen en vooral als het gedrag op zichzelf lonend is. En let wel: het overgrote deel van het gedrag dat wij wensen te onderdrukken is lonend voor de overtreder, of het nu gaat om diefstal, rijden onder invloed, handel in drugs of belastingfraude. Bij gedrag dat op zichzelf lonend is, zijn de resultaten van sancties niet blijvend. Het ongewenste gedrag kan worden bestraft totdat het is verdwenen, maar zodra met straffen wordt gestopt, treedt het ongewenste gedrag weer op. En dat is ook vanzelfsprekend: het gedrag is aantrekkelijk en ondanks de associatie met de negatieve sanctie, blijft veel gedrag aantrekkelijk.

De praktijk van het straffen

In de dagelijkse praktijk van het leven lukt het niet ongewenst gedrag effectief te bestrijden, omdat wij niet in staat zijn ongewenst gedrag iedere keer dat het zich voordoet direct, streng en onvermijdbaar te bestraffen met een vast schema van 1.

Het meeste gedrag dat onze samenleving zou willen uitbannen, onttrekt zich aan onze waarneming. Slechts een zeer klein deel van de delicten waar de strafwetgeving zich op richt, komt ter kennis van de autoriteiten. En als de politie op de hoogte is van een strafbaar feit, dan is de kans dat zij de dader kan achterhalen eveneens klein, net zo klein ongeveer als de kans dat de dader vervolgens door de rechter daadwerkelijk wordt bestraft.²¹ Bij het bestraffen van delicten is er dan ook veelal sprake van een zwak variabel strafschaam, terwijl er tegelijkertijd –

19. In de meeste keuzemodellen van afschrikkingstudies wordt uitsluitend aandacht besteed aan de afschrikkende effecten van pakkans, strafkans en zwaarte van de straf, maar zelden aan de beloningen voor niet-crimineel gedrag: men heeft de keuze om een criminele handeling te begaan, met kosten en opbrengsten, maar de keuze om zo'n handeling achterwege te laten, heeft ook kosten en opbrengsten. Zie Ward, Stafford & Gray (2001).

20. Zie Nagin (1998).

21. Uit het onderzoek van Huls, Schreuders, ter Horst-van Breukelen & van Tulder (2001) kan daarover het volgende worden gezegd. Naar schatting werden er in 1999 4.8 miljoen delicten gepleegd. Bij 1.3 miljoen delicten vond aangifte plaats, waaruit 235.000 strafzaken bij de rechtbank volgden. Uiteindelijk werd in 156.000 gevallen een straf opgelegd, waarvan in slechts 46.000 gevallen sprake was van een vrijheidsstraf, dat wil zeggen dat bij slechts 1% van de gepleegde delicten een vrijheidsstraf voor de pleger volgde.

omdat de meeste delicten voordeel voor de daders opleveren – sprake is van een sterk vast beloningsschema. Het beloningsschema is derhalve veel sterker dan het bestraffingsschema. In die situaties heeft straffen nauwelijks of geen nut.

Belastingontduiking biedt een goed voorbeeld. Bij belastingontduiking werken immers ook twee schema's: een sterk variabel beloningsschema en een zwak variabel bestraffingsschema. Iedere keer dat het lukt de belasting te ontduiken, houdt men geld over. En dat lukt vaak ongestraft, zo laat de praktijk zien. Het beloningsschema is derhalve variabel – het lukt niet altijd – maar wel sterk: de meeste keren wordt geld gewonnen. Aan de andere kant is het bestraffingsschema variabel en zwak: er is geen regelmaat waarmee wordt gecontroleerd en gestraft en de straffen zijn licht.

Recidivisten

Een belangrijke functie van straffen is het voorkomen van recidive bij de bestrafte. Het effect van straffen zou dus voor een deel afgemeten kunnen worden aan de hoeveelheid recidive.²² Uit het onderzoek van Van der Werff bleek dat al haar hypotheses over de effecten van straffen en boetes niet werden ondersteund door de gegevens: 'De afschrikkingstheorie van Beccaria en Bentham blijkt, voor zover getoetst, niet in overeenstemming met de werkelijkheid.' Volgens de auteur zou dit 'te verklaren kunnen zijn uit het feit dat de kans op de straf in het algemeen te gering is'.²³ Deze laatste hypothese werd door de auteur niet onderzocht.

Ruim 15 jaar geleden verscheen een recidivestudie van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het Ministerie van Justitie en daarin stonden enkele opmerkelijke zaken. Het rapport begint onheilspellend:

'Uit criminologisch onderzoek is bekend dat de strafrechtelijke doelstelling om veroordeelde daders ervan te weerhouden opnieuw delicten te plegen in de praktijk niet of slechts zeer ten dele wordt verwezenlijkt. De zgn. speciale preventie is echter nog steeds een van de belangrijkste officiële doelstellingen van de strafrechtspleging. Het is bovendien een doelstelling die de samenleving zeer sterk aanspreekt, zo blijkt telkenmale uit bevolkingsenquêtes.'²⁴

22. En die is fors. B.J.M. Engelhard, Huls, Meijer & Van Panhuis (2000) rapporteren dat in Nederland in 1998 ruim 171.000 verdachten bij de politie werden geregistreerd. Tegen hen werd in dat jaar 222.000 maal een proces-verbaal opgemaakt. Deze groep verdachten werd in totaal verdacht van 333.000 misdrijven in dat jaar; gemiddeld twee misdrijven per verdachte. Nemen we alle voorgaande jaren erbij, dan pleegden zij gemiddeld acht delicten per persoon; een forse recidive derhalve. Dat laatste blijkt ook uit het gegeven dat van de 171.000 verdachten de helft voor het eerst verdacht werd van een misdrijf, 39% was een 'bekende verdachte' met 2-10 antecedenten terwijl 11% van hen 11 of meer antecedenten had. 5,5% had meer dan 20 antecedenten en was verantwoordelijk voor 46% van alle 1,4 miljoen geregistreerde misdrijven waarvan ooit tegen de verdachten uit 1998 proces-verbaal is opgemaakt.

23. Van der Werff (1979, p. 108).

24. Van der Werff (1986, p. 1).

Vervolgens somt de auteur de belangrijkste gegevens uit haar studie op: 51 procent van de veroordeelden wegens een misdrijf en 38 procent van degenen wier strafzaak is geseponeerd, kwamen binnen zes jaar opnieuw met de rechter in aanraking voor het plegen van een misdrijf. Deze recidivecijfers over de jaren 1966-1977 lieten bovendien zien dat sinds 1966 de recidive aanzienlijk was toegenomen: in 1966 was namelijk nog sprake van respectievelijk 41 en 31 procent.²⁵ De auteur moet dan ook vaststellen dat deze cijfers wel een aanwijzing vormen dat 'men van het speciaal preventieve effect van de huidige strafrechtelijke sancties geen hoge verwachtingen mag hebben.'²⁶

Uit een vervolgonderzoek dat Van der Werff met de Amerikaanse criminoloog Block uitvoerde, blijkt dat de situatie er enkele jaren later niet veel beter op is geworden: van degenen die veroordeeld zijn, komt bijna 60 procent binnen zes jaar weer in aanraking met justitie en voor daders die al zes keer of vaker zijn aangehouden, bedraagt dit percentage zelfs 90.²⁷

Vijf jaar later is het beeld niet minder somber: 'Uit diverse studies naar recidive van tot gevangenisstraf veroordeelden komt het beeld naar voren dat ruim 10% binnen een jaar weer tot een dergelijke straf wordt veroordeeld, hetgeen oploopt naar 30% binnen drie jaar en bijna 50% binnen acht jaar.'²⁸ Anders gezegd: straffen helpt weinig tot niet, ook niet de strengheid van de straf. Martin en collega's vergeleken de recidive van dronken rijders die door een strenge dan wel minder strenge rechter waren veroordeeld. De ene rechter stond erom bekend dat hij bijna alle zogenaamde first-offenders een gevangenisstraf oplegde, terwijl de andere rechter de reputatie had dat hij slechts weinig first-offenders naar de gevangenis stuurde.²⁹ Uit de resultaten bleek dat de verschillen in opgelegde straf door de rechters geen enkele invloed had op het al dan niet recidiveren. Uit een groot cohort-onderzoek naar de straffen en justitiële strafbladen van 28.879 Denen bleek daarentegen dat straffen op zichzelf wel, maar de zwaarte ervan geen daling in recidive tot gevolg had.³⁰

Gottfredson onderzocht de effecten van straffen op de carrières van 962 delinquenten, veroordeeld in de jaren 1976 en 1977 door 18 verschillende rechters.³¹ De uitkomsten van dit onderzoek lieten onder meer het volgende zien:

- (1) rechters laten zich bij hun strafoplegging – vorm en zwaarte – vooral leiden door hun subjectieve schatting van de kans op recidive door de pleger,
- (2) de gekozen strafvormen hadden nauwelijks of geen effect op de recidive (met uitzondering van onschadelijkmaking = opsluiting),
- (3) het maakte geen verschil uit of er een boete werd opgelegd of dat er een straf werd opgelegd,
- (4) waar de delinquent werd opgesloten (gevangenis, jeugdkamp e.d.) maakte geen verschil uit op de recidive,
- (5) de lengte van de opgelegde straf maakte geen verschil uit,

25. Ook elders vinden we dergelijke hoge recidivecijfers, zoals bij Newton (1971), geciteerd in Eysenck & Gudjonsson (1989). Robertson & Gunn (1987) komen tot recidivepercentages van 85 tot 92 na tien jaar.

26. Van der Werff (1986, p. 2).

27. Block & Van der Werff (1991).

28. WODC (1996).

29. S.E. Martin, Annan & Forst (1993).

30. Zie Brennan & Mednick (1994).

31. D.M. Gottfredson (1999).

- (6) de lengte van de werkelijk uitgezeten straf maakte geen verschil uit,
- (7) een combinatie van gevangenisstraf en proeftijd maakte geen verschil uit, en
- (8) boetes of terugbetalingen maakten geen verschil uit.

Richten we onze blik op uitsluitend jeugdige criminelen, dan wordt het beeld nog somberder. Van der Laan deed – na invoering van de taakstraffen – onderzoek onder een grote groep jeugdige delinquenten naar de verschillende effecten van geldboetes, taakstraffen en (on)voorwaardelijke gevangenisstraffen die in 1985 waren opgelegd.³² Na 9,5 tot 11,5 jaar was van de totale onderzoeksgroep slechts 20% niet meer met justitie in aanraking gekomen; een recidive van 80%. Deze recidive was het hoogst bij jongeren die veroordeeld waren tot een onvoorwaardelijke gevangenisstraf – 85% tot 95% – en het laagst bij een opgelegde geldboete, namelijk van 69% tot 80%.³³

Met deze constatering komen wij op gevaarlijk terrein. Als er geen ondubbelzinnig generaal of specifiek afschrikwekkende werking uitgaat van straffen, ontvallen aan straffen de twee belangrijkste rechtvaardigingsgronden. Het lijkt erop dat wij het stelsel van strafrechtelijke straffen alleen in stand houden omdat het de samenleving aanspreekt: 'The main duty of the courts is to lead public opinion.'³⁴ Overigens beïnvloeden veroordelingen de publieke opinie inderdaad: het gedrag wordt eerder afgekeurd. Daarentegen had het op de hoogte zijn van feitelijk uitgedeelde straffen nauwelijks of geen invloed op het gedrag zelf. Maar als de straffen zélf al geen afschrikwekkende werking hebben (generaal of specifiek), waarom zou er dan wel een relatie bestaan tussen opgelegde straffen en de publieke opinie?³⁵

Een verklaring waarom een deel van de gestraften wel en een deel niet recidiveert, kan gevonden worden in het *Two-Pathway*-model van Terrie Moffitt.³⁶ Zij maakt in haar model een onderscheid tussen twee groepen delinquenten: zij die op zeer jonge leeftijd al beginnen en van criminaliteit een carrière maken (*life-course-persistent* criminelen) en delinquenten die tijdens de adolescentie beginnen en ophouden als ze ongeveer twintig jaar zijn (*adolescent-limited* criminelen). Deze laatste groep maakt zo'n 90 procent à 95 procent uit van het totaal aantal delinquenten. De *life-course-persistent* delictplegers vertegenwoordigen een

32. Van der Laan & Smit (2001).

33. Een deel van de verklaring hiervoor kan gevonden worden in het gegeven dat veel van hen verslaafd zijn aan alcohol of drugs. Van de groep veelplegers, de routiniers, is 61% verslaafd aan alcohol en 67% verslaafd aan drugs. Bij de groep die zowel verslaafd is aan alcohol als drugs behoren bijna 9 op de 10 tot de groep veelplegers. Uit de studie van Yu (2000) en die van Weinrath & Gartrell (2001) blijkt dat recidive vooral wordt bepaald door de alcoholproblemen. Alcohol en sancties werken tegen elkaar in: alcoholproblemen versterken de kans op dat gedrag, sancties verminderen de kans op dat gedrag. Uit dit onderzoek bleek dat – wanneer gecontroleerd wordt voor het effect van alcohol problemen – er geen effect is van straffen op recidive. Alcohol was de sterkste predictor voor recidive.

34. Geciteerd in N. Walker & Marsh (1984, p. 27).

35. Die relatie is er wel, maar draagt een bijzonder karakter: sinds 1966 is de steun onder de Amerikaanse bevolking voor de doodstraf gestegen. De meningen over de doodstraf (zowel voor als tegen) zijn eerder gebaseerd op emoties dan op rationele overwegingen. Sterker nog: de meeste mensen zijn nauwelijks op de hoogte de voor- en nadelen van de doodstraf en willen dat ook zo houden. Feitelijke gegevens over het (gebrek aan) afschrikwekkend karakter van de doodstraf hebben dan ook nauwelijks of geen invloed op de individuele mening. Zie Ellsworth & Gross (1994).

36. Moffitt (1993). Zie het hoofdstuk 7 over de biologische factoren bij antisociaal gedrag.

veel kleinere groep (tussen de 5% en 10%), maar zij zijn de superactieven die verantwoordelijk zijn voor meer dan 50 procent van alle criminaliteit. Bij de *adolescent-limited* criminelen vormen misdrijven onderdeel van hun volwassen worden; het is een manier om de eigen grenzen te ontdekken. Als zij die gevonden hebben, stoppen zij met hun criminaliteit. Bij de *life-course-persistent* criminelen wordt criminaliteit door iets geheel anders veroorzaakt: subtiele neurologische afwijkingen die al in de vroege jeugd kenbaar zijn. Die afwijkingen zorgen ervoor dat zij moeilijk leren en dus ook minder gevoelig zijn voor straf. En dat is nu juist de categorie criminelen die veel misdrijven pleegt en daarmee lang in hun leven doorgaat.

Bij de laatste groep is een aanzienlijk deel van de criminaliteit geassocieerd met persoonlijkheidsstoornissen die een stevige erfelijke component hebben.³⁷ In een metastudie van 62 onderzoeken waarbij ruim 23.000 gevangenen in Westerse landen waren betrokken, bleek dat niet minder dan 1 op de zeven gevangenen aan een psychotische stoornis of een zware depressie leed, terwijl de helft van de mannelijke gevallen en 20% van de vrouwelijke gevangenen een antisociale persoonlijkheidsstoornis hadden.³⁸ De kans dat een gevangene een antisociale persoonlijkheidsstoornis heeft is 10 maal zo groot als bij mensen uit de algemene bevolking. Uit het onderzoek kon overigens niet worden vastgesteld in welke mate deze psychische problemen de oorzaken, gevolgen of beide zijn van het gevangen zitten.

Effecten van straffen: pakkans en strafgrootte

Straffen lijkt nauwelijks recidive te voorkomen. Er is in de afgelopen decennia veel onderzoek verricht naar het effect van straf op het gedrag. Bij dit onderzoek moet een aantal kanttekeningen worden geplaatst. In de eerste plaats kan worden geconstateerd dat het veelal studies betreft die gebaseerd zijn op zelfgerapporteerd deviant gedrag, waarvan de validiteit twijfelachtig genoemd moet worden.³⁹ Wanneer er gebruik wordt gemaakt van officiële gegevens, vormen de niet-ontdekte criminaliteit en andere onbetrouwbaarheden in officiële gegevens een probleem.⁴⁰ In veel afschrikingsonderzoek – vooral onderzoek dat gebruik maakt van gegevens over feitelijk gedrag – speelt het probleem van de causaliteit. Dat wil zeggen: het vaststellen van oorzaak en gevolg is niet alleen theoretisch moeilijk, maar ook praktisch nauwelijks mogelijk.

Uit onderzoek naar de effecten van straffen blijkt dat het gedrag veel meer door sociale dan door formele sancties wordt gestuurd en tevens dat, als er al sprake is van een effect, het vooral de subjectieve pakkans is en niet de strafgrootte, die crimineel gedrag afschrikt.⁴¹ Deze bevindingen zijn opmerkelijk omdat ze haaks staat op het rationele mensbeeld in het utilitaristische denken. Overigens kwam al geruime tijd geleden Cesare Beccaria tot eenzelfde conclusie: 'De zekerheid dat men zal gestraft worden, zij het dan ook zonder overdreven strengheid, maakt beslist een diepere indruk op de mens dan het risico van een

37. Zie hierover hoofdstuk 7.

38. Fazel & Danesh (2002).

39. Hessing & Elffers (1995).

40. Elffers & Hessing (1996).

41. Cachet (1990) en Brennan & Mednick (1994).

andere, veel zwaardere sanctie, waaraan men heimelijk hoopt toch te kunnen ontsnappen.⁴² In recent onderzoek naar de effecten van pakkansen en straf-groottes wordt de aandacht gevestigd op het belang van de interactie tussen beide strafelementen. Zo stelden Grasmick en Bryjak vast dat de waargenomen strengheid van de straf wel degelijk een afschrikwekkend effect heeft als de waargenomen kans om gepakt te worden maar hoog genoeg is.⁴³ Maar die pakkans is nu juist het probleem: een hoge pakkans vergt een dermate grote inzet van politie dat de stap naar een politiestaat dan nog erg klein is.⁴⁴ Zonder een politiestaat is het effect van de strafgrootte derhalve gering. Bovendien: in bijna al het relevante onderzoek blijken het de sociale normen te zijn, en niet de juridische normen, die het gedrag sturen.⁴⁵

Een voorbeeld: belastingontduiken

Om wat meer greep te krijgen op deze materie putten we uit een aantal Nederlandse onderzoeken. Als eerste staan we stil bij het onderzoek naar belastingontduiking, een onderzoek dat werd opgezet om meer inzicht te krijgen in het 'normale' regelovertredende gedrag van de gemiddelde Nederlander.⁴⁶ Een van de belangrijkste doelen van dit onderzoek was om het effect na te gaan van de subjectieve pakkans en de strafgrootte op de beslissing om te ontduiken. De aanleiding hiervoor was onder meer het onderzoek van Drost en collega's die na een studie bij een aantal Groninger belastinginspecties tot de conclusie kwamen dat er nauwelijks of niet sprake was van een serieuze pakkans bij het ontduiken van belastingen en dat geconstateerde belastingfraude bovendien bijna nooit werd gevolgd door een strafrechtelijke sanctie.⁴⁷

Dankzij de medewerking van het Ministerie van Financiën was het mogelijk om de antwoorden van belastingbetalers in interviews te vergelijken met de gegevens op de belastinginspectie over diezelfde belastingbetalers. Twee opmerkelijke zaken kwamen aan het licht. In de eerste plaats bleek dat er geen enkele relatie bestond tussen datgene wat belastingbetalers zeggen over hun gedrag en dat wat er over hun gedrag bekend is bij de inspectie. Habituele ontduikers ontkenen glashard ontduiken te hebben (terwijl ze weten dat de onderzoeker op de hoogte zal komen van de waarheid) en tegelijkertijd 'bekennen' niet-gecorrigeerde belastingbetalers zonder enige aarzeling belastingfraude van vele duizenden guldens. Vervolgens bleek dat het zelfgerapporteerde gedrag wél en het feitelijke gedrag in het geheel niet werd beïnvloed door de subjectieve afschrikking bij eventuele belastingontduiking. Er is niet alleen een verschil tussen wat mensen zeggen over hun deviante gedrag en wat zij in werkelijkheid doen, er is

42. Beccaria (1764/1963). Met name bij het rijden onder invloed van alcohol lijkt de strafzekerheid een afschrikwekkende werking te hebben. Zie Grosvenor, Toomey & Wagenaar (1999) en A.R. Piquero & Paternoster (1998).

43. Zie Grasmick & Bryjak (1982). Zie ook Scott & Grasmick (1981).

44. Crombag (1981).

45. Zie bijvoorbeeld R. Paternoster, Saltzman, Waldo & Chiricos (1982), R.D. Schwartz & Orleans (1967), Beyleveld (1980), Tittle (1980) en Grasmick, Bursik & Arneklev (1993).

46. Russell H. Weigel, Hessing & Elffers (1987) en Elffers, Robben & Hessing (1987).

47. Drost, de Jong & Jongman (1980).

meer aan de hand. Blijkbaar werkt de afschrikking wel, maar anders dan bedoeld.

Uit veel onderzoek blijkt dan ook dat sociale normen – afkeuring door bijvoorbeeld familie en vrienden – een veel belangrijker rol spelen bij het al dan niet begaan van overtredingen en misdrijven. Maar ook aanmoediging door vrienden heeft een sterker aansporend effect dan het remmende karakter van meer abstracte, mogelijke strafrechtelijke gevolgen.

Er zijn voldoende redenen om aan te nemen dat in het bovenstaande voorbeeld van belastingontduiking factoren aangewezen kunnen worden die het uiterst moeilijk maken een regelovertreding vast te stellen.⁴⁸ Daarom is eveneens een onderzoek verricht op de inspecties der directe belastingen zelf, om na te gaan hoe belastingontduiking wordt vastgesteld. Daarbij konden ook de effecten van pakkansen en van correcties op gedrag worden onderzocht. Het was opmerkelijk dat er geen afschrikkend effect kon worden geconstateerd. Als er al sprake was van een effect, dan was het een negatief effect: zij die gecorrigeerd waren voor een onjuiste aangifte (met het vermoeden van een poging opzettelijk minder belasting te betalen) vertoonden in het jaar daarna een grotere neiging dan anderen om de belastingen te ontduiken. In hoeverre er hier sprake is van ongevoeligheid voor straf dan wel van een poging het verlies weer goed te maken, kon niet worden vastgesteld.

Nog een voorbeeld: verkeersgedrag

Ook op andere gebieden van het menselijk gedrag worden we regelmatig geconfronteerd met de gebrekkige of zelfs afwezige werking van strafrechtelijke normen. Wij geven twee voorbeelden, beide op het terrein van verkeersgedrag. We beginnen met een onderzoek naar het zogenaamde dubbel parkeren: dat wil zeggen, zodanig parkeren dat een volgens de regel geparkeerde automobilist niet kan wegrijden. Daartoe werd in Rotterdam een observatiestudie verricht: van een paar honderd dubbel parkerende en goed parkerende automobilisten werd het kenteken opgenomen.⁴⁹ Via de Rijksdienst voor het Wegverkeer werd vervolgens naam en adres van de eigenaar van het kenteken achterhaald. Binnen enkele dagen ontvingen beide groepen parkeerders een lijst thuis met vragen over verkeersgedrag in het algemeen en parkeergedrag in het bijzonder. De beste voorspellers van het dubbel parkeren waren de houding tegenover dubbel parkeren en het belang dat men hecht aan het besparen van tijd en moeite. Noch pakkans, noch gepercipieerde strafgrootte had enige invloed op het gedrag.

48. Niet alleen zijn belastingbetaler en belastinginspecteur het vaak met elkaar oneens, ook belastinginspecteurs onderling willen nogal eens van mening verschillen bij het vaststellen van een geval van belastingontduiking. Zie Elffers (1991).

49. Hessing & Elffers (1995). Alleen die dubbel parkeerders werden in het onderzoek betrokken, die hun auto tenminste 5 minuten dubbel geparkeerd lieten staan. De observatie vond bovendien plaats binnen een afstand van 250 meter van een parkeergarage die tijdens de observatiesessies nimmer vol was. Zie voor een vergelijkbaar onderzoek naar het rijden door een rood stoplicht het hoofdstuk over normen.

Het tweede verkeersonderzoek betrof de relatie tussen de objectieve kans om gepakt te worden en de waargenomen pakkans bij het rijden onder invloed.⁵⁰ In dit veldexperiment werd in Weert gedurende drie maanden een verdrievoudiging van de reguliere surveillance-activiteiten doorgevoerd, nadat eerst met behulp van een voormeting het 'normale' rij- en drinkgedrag was vastgesteld. Direct na deze periode werd zowel in Weert als in Assen – waar geen intensievere surveillance was – een nameting gehouden naar rij- en drinkgedrag. De resultaten waren onthutsend: de intensivering van de surveillance (in Weert) had het rijden onder invloed niet doen dalen, ondanks aanwijzingen dat het publiek in Weert zich van de toename van het aantal surveillances bewust was. Maar daar bleef het niet bij: uit de beantwoording van de vragenlijsten bleek dat de verdrievoudiging van de politie-inzet niet leidde tot een verhoging van de subjectieve, dus de waargenomen pakkans. Een verscherpte afschrikking zonder enig effect derhalve. Mistroostig concluderen de auteurs dan ook: 'Kennelijk is de relatie tussen objectieve en subjectieve pakkans ingewikkelder dan men op het eerste gezicht zou zeggen en kan men niet verwachten dat op elk niveau van politietoedreding een wijziging hiervan direct zijn uitwerking heeft op het gedrag van het publiek.'⁵¹

Het irrationele van straffen

Met straf willen wij een bepaald gedrag afleren, willen wij voorkomen dat het opnieuw plaats vindt, en zoals reeds betoogd: de meest effectieve manier van straffen is om bij de eerste de beste overtreding meteen, altijd en duidelijk te straffen.⁵² In de strafrechtelijke werkelijkheid gaat het er echter heel anders aan toe. Met de stapsgewijze opbouw van eerst een waarschuwing, bij de tweede keer een boete, vervolgens een voorwaardelijke straf en ten lange leste een onvoorwaardelijke straf, wordt een leerproces gecreëerd waarin het bedoelde effect van de straf uitblijft, door geleidelijke gewinning – habituatie in het jargon – van de gestrafte aan de olopende negatieve sancties.

De rechter beoogt – eenvoudig gesteld – met een gevangenisstraf van 4 jaar een twee maal zo zware sanctie op te leggen als met een straf van 2 jaar. Dat wil zeggen, hij gaat ervan uit dat de veroordeelde – na het uitzitten van zijn straf – een straf van 4 jaar als twee keer zo zwaar ervaart als een straf van 2 jaar. Maar werkt dat ook zo in de ervaring van de gestraften? Het antwoord is naar alle waarschijnlijkheid ontkennend. Een bijzonder kenmerk van ervaren positieve of negatieve periodes in het verleden betreft de zogenaamde *peak-end*-waardering.⁵³ Onderzoek laat namelijk zien dat de waardering van een als onprettig ervaren periode in het nabije verleden bepaald wordt door de combinatie van twee – en niet meer dan twee – elementen: het moment van de meest intense ervaring in die periode (*peak*), in combinatie met de ervaring van het laatste deel van die periode (*end*). De duur, de lengte van die gehele periode, speelt daarbij geen

50. Bovens & Prinsen (1984).

51. Bovens & Prinsen (1984, p. 21).

52. Met 'duidelijk straffen' wordt niet bedoeld hard straffen. Er is een groot aantal redenen waarom de straf proportioneel met de zwaarte van het misdrijf moet zijn. Zie Crombag (1981) en hoofdstuk 37.

53. Kahneman, Wakker & Sarin (1997).

enkele rol van betekenis. Vertalen wij dit naar een gevangenisstraf, dan zou dat betekenen dat de duur van een gevangenisstraf nauwelijks of niet bijdraagt aan de totale negatieve ervaring van de gestrafte. Of iemand nu een straf heeft uitgezeten van twee jaar of van vier jaar maakt niet uit in zijn totaalervaring na het uitzitten van de straf. Zijn totaalervaring van de straf – dat wil zeggen de afschrikkende werking van die straf – wordt bepaald door het meest vervelende moment tijdens het uitzitten van die straf in combinatie met het allerlaatste deel van die straf. En juist door het eind van de straf steeds minder het karakter van een straf te geven – door bijvoorbeeld het proefverlof – wordt de bedoelde negatieve ervaring van de ondergane straf ondergraven.

Straffen kunnen bovendien een omgekeerd effect hebben op het gedrag van degene die bestraft is. Wij zagen al dat gecorrigeerde belastingontduikers het volgende jaar juist meer frauderen dan anderen. Sherman verklaart meer in het algemeen de condities waaronder straffen tot een verhoging van criminaliteit leiden. Procedurele rechtvaardigheid – zowel wat betreft de fairness als de legitimiteit – van de ervaren straf is essentieel voor het erkennen van schaamte, waardoor afschrikking kan gaan functioneren.⁵⁴ (Zie ook hoofdstuk 26 over rechtvaardigheid.). Wanneer men de straf als onrechtvaardig ervaart, dan ontstaat geen schaamte en kan gekwetste trots in zo'n geval juist leiden tot meer criminaliteit in de toekomst.⁵⁵

Mensen begaan misdrijven omdat zij daardoor een gewenst doel kunnen bereiken. Anders gezegd, de utiliteit van het delict is groter dan de utiliteit van het afzien van het delict, te weten de gepercipieerde pakkans vermenigvuldigd met de gepercipieerde strafgrootte. Of het nu gaat om belastingontduiking of moord op een ongewenste rivaal maakt voor dit psychologische model niets uit. De beslissing om een delict te begaan wordt bepaald door de verhouding van de succesvolle overtredingen – met de daaruit volgende beloningen – en de mislukte overtredingen omdat men gepakt en (soms) gestraft wordt. Een eenvoudige economische analyse laat zien dat, wanneer de pakkans laag is, het rationeel is om door te gaan met de overtredingen. Alleen een pakkans van 100% met een zekere straf is in staat om de neiging het delict te begaan volledig te doen uitdoven. Maar dat lijkt niet mogelijk in onze samenleving. Wij kunnen niet op iedere hoek van de straat een agent zetten – dat willen we ook overigens niet – en we kunnen noch willen ons land dichtpleisteren met camera's. Een en ander wil overigens niet zeggen dat ons rechtshandhavingssysteem helemaal machteloos zou staan. Er kan, zo blijkt uit onderzoek, nog wel wat verbeterd worden aan de opheldering van misdrijven in ons land. In een recent rapport waarin de Nederlandse situatie werd vergeleken met de situatie in Nordrhein-Westfalen – ongeveer evenveel inwoners en evenveel misdrijven die ter kennis komen van de politie – bleek dat het ophelderingspercentage in ons land nogal schamel afstak tegen dat in Nordrhein-Westfalen: 15% tegenover 50%.⁵⁶ Dit lage percentage gecombineerd met de lage straffkans betekent dat voor veel misdrijven de verwachte baten groter zijn dan de verwachte kosten.

Straffen is slechts rationeel als aan twee voorwaarden is voldaan. Ten eerste moet er reden zijn om aan te nemen dat het misdrijf het gevolg is van gebrekkig leergedrag in het verleden, en, ten tweede, de dader moet in staat zijn om te

54. Zie over procedurele rechtvaardigheid hoofdstuk 39.

55. L.W. Sherman (1993).

56. Tak & Fiselier (2002).

leren van zijn straf. Het opleggen van een straf vanuit een vergeldingsperspectief en dat vergeldingsmotief communiceren naar de overtreder is daarom noch rationeel, noch effectief. Straffen kunnen wel degelijk een rationeel karakter dragen, moeten dat zelfs. Daarvoor is het nodig om bij het opleggen van een straf uit te gaan van een rationeel model, een model dat gericht is op het voorkomen van toekomstige delicten, een utilitaristisch strafmodel.⁵⁷ In dit model dient door de rechter te worden onderzocht in welke mate de overtreder gevoelig is voor en in staat is rekening te houden met de toekomstige kosten van het delict, dat wil zeggen de baten die te behalen zijn met het begaan van het delict en de kosten van het delict: de schatting van de mogelijke pakkans en strafgrootte. Vervolgens dient de rechter te onderzoeken in welke mate de verdachte gevoelig is voor de uitkomsten van het plegen van het delict op de ander (het slachtoffer). Beide ‘gevoeligheden’ bepalen niet alleen de kans op het plegen van delicten, maar bepalen bovendien de mate waarin het gedrag van de delictpleger gevoelig is voor straf en behandeling. Beide gevoeligheden zijn variabel en het is de uitkomst van de schatting van deze gevoeligheden die aangeeft in welke mate er een straf en/of een behandeling dient te worden opgelegd.

Slot

Wij leven in een samenleving waarin wij gewenst gedrag proberen op te roepen door ongewenst gedrag af te straffen (zij het niet systematisch), ook al weten wij dat belonen van gewenst gedrag een sterker effect heeft en derhalve op termijn niet alleen een aangenaamer, maar ook een effectiever oplossing zou zijn.

Een van de belangrijkste redenen waarom wij waarde blijven hechten aan een strafrechtelijk afschrikkingssysteem, is gelegen in het feit dat het begrip afschrikking een zekere intuïtieve aantrekkingskracht heeft: ‘Introspection informs us that we often refrain from prohibited acts because of threatened punishment.’⁵⁸ Om die reden hoeft het dan ook geen verbazing te wekken dat in alle West-Europese en Anglo-Saksische landen het aantal gedetineerden in de laatste decennia sterk is gestegen.⁵⁹ Blijkbaar heeft onze samenleving behoefte aan het idee van strafrechtspiegeling, en is de vraag ‘Helpt straffen?’ minder relevant dan men op het eerste gezicht zou denken. Wij denken dat straffen helpt, omdat we nu eenmaal van mening zijn dat straffen zouden moeten helpen. Op dit punt geven wij er de voorkeur aan onze werkelijkheid te construeren, in plaats van haar te observeren.⁶⁰

Gegeven het lage ophelderingspercentage in ons land (15%) en de lage kans op een straf na een delict, moet worden vastgesteld dat het slecht gesteld is met de afschrikwekkende werking van onze rechtshandhaving. Twee van de drie criteria van een effectieve rechtshandhaving (pakkans en strafgrootte) maken het voor veel delinquenten lonend om hun criminele carrière voort te zetten. Wanneer we daarbij voegen dat de snelheid waarmee gestraft wordt door de trage doorlooptijd van procedures bij de rechter gemiddeld ruim 7 maanden bedraagt, dan draagt ook het derde criterium (strafsnelheid) niet bij tot speci-

57. Zie het hoofdstuk over de psychologie van antisociaal gedrag.

58. H.L. Ross & Lafree (1986, p. 145). Zie ook Crombag (1981) en hoofdstuk 37.

59. Zie het begin van dit hoofdstuk.

60. Holy & Stuchlik (1983).

fieke preventie in ons strafrechtstelsel. Ondanks dit falen van de afschrikwekkende werking van ons strafrechtstelsel is voor de meesten van ons de strafdreiging voldoende om ons op het rechte pad te houden. Wanneer we daarvan eens afwijken en we worden 'gepakt', dan is die ene angstaanjagende en beschamende ervaring veelal voldoende om ons weer terug te voeren naar dat rechte pad. Moelijker wordt het echter wanneer die strafdreiging in het geheel niet werkt. Wanneer het delict lonend is en de recidivist zich opstelt als een homo economicus die de voordelen en nadelen tegen elkaar afweegt, waarbij de afschrikking het verliest van de winst die de overtreding met zich brengt. Wanneer we die situatie geheel en al willen uitbannen komen we al snel terecht in 'a police state operating a brutal criminal justice system.'⁶¹

Zover hoeven we echter niet te gaan. Er zijn andere benaderingen mogelijk. Benaderingen die zowel gebaseerd zijn op gezond verstand als op de uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek. In de eerste plaats lijkt het wenselijk dat de overheid meer aandacht gaat besteden aan technische, sociale en bestuurlijke preventie van normschendingen. Ook het minder winstgevend maken van crimineel gedrag lijkt een goede kanshebber: '[M]aking crime less profitable in comparison to noncrime opportunities may have stronger effects on crime rates than increasing the likelihood and severity of punishments.'⁶² De invoering van het betalen van parkeergeld met de Chipknip op 1 januari 2001 – waardoor parkeermeters geen geld meer bevatten – leidde in Rotterdam binnen enkele maanden tot een drastische daling van het aantal vernielde (en leeggeroofde) parkeermeters; nog slechts 1 à 2 parkeermeters is thans (tijdelijk) defect tegen 30 palen gemiddeld in 2001.⁶³ Zo is ook het aantal overvallen op banken drastisch gedaald nadat de banken hun beveiliging slimmer gingen aanpakken.⁶⁴

We moeten ons daarbij realiseren dat van straffen geen permanent effect verwacht kan worden als het onderdrukte gedrag, wanneer het niet bestraft wordt, op zichzelf lonend is. Sommige misdrijven zijn zelfs zozeer lonend dat het niet mogelijk is om dat gedrag met negatieve sancties af te schrikken.⁶⁵ Vervolgens verdient het aanbeveling om naast negatieve strafrechtelijke sancties te denken aan positieve sancties, die in het algemeen meer effect sorteren dan negatieve.⁶⁶ En, in de derde plaats dient overwogen te worden of het strafrechtstelsel zich uit bepaalde terreinen kan terugtrekken. De verstrekking van heroïne aan zwaarverslaafden en het decriminaliseren – of zelfs legaliseren – van het individuele softdruggebruik is daarvan een voorbeeld.⁶⁷

61. Crombag (1989, p. 9): 'In the long run, punishment, unlike reinforcement, works to the disadvantage of both the punished organism and the punishing agency.' Zie ook Skinner (1953, p. 182).

62. Carroll (1978, p. 1512).

63. *NRC-Handelsblad* (2002).

64. Zie de Poorter & Hoever (2001).

65. Crombag (1989).

66. Crombag (1981, p. 14) en Elffers & Hessing (1986).

67. MacCoun (1993), Blom, De Doelder & Hessing (1996), Killias & Rabasa (1997), Killias & Rabasa (1998) en D. Wilson & Ashton (1998). Lenton & Heale (2000) constateerden dat veel voor het gebruik van softdrugs veroordeelden een positieve houding tegenover de wet hadden, zichzelf beschouwden als wetsgetrouwe burgers met een positieve houding tegenover het gebruik van cannabis. Een veroordeling voor het gebruik van softdrugs kan dan ook gemakkelijk die positieve houding tegenover de wet negatief beïnvloeden.